

## Het realistische frame

### *Menselijk vs. onmenselijk*

Jak byste definovali realismus? Co je realistické? Něco co, je objektivní a zobrazuje skutečnost takovou jaká je.

V humanitních vědách nenajdeme problematičtější pojmy, než objektivita a skutečnost. Existuje vůbec něco jako univerzální skutečnost, která platí pro všechny stejně, kterou neovlivňuje individuální úhel pohledu?

Umění, které realitu zobrazuje tak jak je, ji také potvrzuje, je afirmativní. To může mít za důsledek to, že umění reprodukuje všelijaké předsudky, stereotypy a hierarchie, které ve společnosti existují - je to koneckonců umění, které prezentuje svůj obsah jako samozřejmost. Tím naturalizuje různé potenciálně diskriminační nebo škodlivé postoje či reprezentace.

Je tedy umění pouze pasivním zrcadlem společnosti, kterou ukazuje takovou jaká je, nebo je samo součástí této společnosti, kterou tvoří a ovlivňuje? Jaké důsledky má tato otázka pro pojem realismus?

### **Definice realistického frame: snaha o či potřeba věrného vykreslení skutečnosti v literatuře**

U textů čtených pomocí realistického frame se předpokládá, že literární text má blízko ke skutečnosti, předpokládá se vztah mezi literaturou a sociální realitou. To ale neznamená, že literární text může skutečně realitu obsáhnout - text je pouze vždy (částečnou, účelovou, zabarvenou) reprezentací reality. Literatura nepopisuje realitu, ale pomocí reprezentace jí dává formu, protože pokud je nám něco vylíčeno jako realistické, začneme to vnímat jako přirozené a tím se poddáváme vlivu dané verze reality. I to, co nám Charles Dickens líčí jako realistický obraz své doby a míst, které důvěrně znal je pouhou reprezentací reality, která nikdy není objektivní a neutrální.

### **Efekt skutečnosti** - jak dosahují romány efektu skutečnosti?

realismus se snaží dosáhnout takového efektu skutečnosti, jako fotka. Literatura je podle realistického frame textovým ekvivalentem fotky. Ovšem dnes už ani fotografie není uměním, které věrně zachycuje skutečnost, stačí se podívat na Instagram. I formování reality pomocí umění můžeme na příkladu Instagramu dobře pochopit. Stačí si uvědomit, jak opravdu vypadá brunch foodbloggerky, která ho chce postnout na Instagram: než se nají, musí si realitu (šálky, misky a talířky s brunchem) upravit tak, aby odpovídala jejímu vkusu, tomu co chce na Instagramu vyjádřit, tak aby se vešla na fotku, která bude v instagramovém formátu vypadat dobře atd...

Protože víme o manipulativnosti digitálních fotografií a o tom, že nejsou přesným zobrazením reality, můžeme se stejným pohledem, jako se díváme na něčí až příliš dokonalé fotky na Instagramu, dívat na literární texty - proč se mi tento text snaží předkládat tuto, a ne jinou verzi reality či vizi na realitu?

Protože jsme teď důkladně dekonstruovali tvrzení o objektivní realističnosti jak literárních textů, tak fotografií, můžeme konstatovat, že realističnost těchto uměleckých forem nespočívá v nějaké jejich objektivně pozorovatelné vlastnosti, ale spíše v tom, že se snaží o jakýsi efekt reálného/skutečnosti (werkelijkheidseffect).

*Čtení literárního textu či vnímání uměleckého díla může vyvolat iluzi skutečnosti* - to je nejdůležitějším poznatkem realistického frame. Tohoto efektu lze dosáhnout, i když umělec výrazně manipuluje realitou, kterou jeho umělecké dílo zachycuje, jako například v případě fotky z cyklu Mothers od Margi Geerlinks - tato fotka starší kojící matky působí realisticky-

přítom je ale také digitálně upravená. Jakkoliv tedy ta žena na fotce nemusí být matkou toho dítěte, nemusí mít nutně šedivé vlasy, nebo ani její hlava nemusí patřit k jejímu tělu. Ale fotka vytváří realistický efekt, shledáváme ji upřímnou a přesvědčivou.



Navzdory tomu, že je fotka fikce, stejně jako jsou romány od Charlese Dickense fikce, mohou v nás vyvolat dojem realističnosti - a je zajímavé přemýšlet nad tím, jak tento dojem/efekt vzniká.

Fotografie jako médium samozřejmě vyvolává efekt skutečnosti pomocí jiných prostředků než literární text. Text se sestává ze slov, o jejichž použití rozhoduje autor - efekt reálného/skutečnosti, který pomocí těchto slov vzniká, pochází z konstruujícího mozku autora. Autor dává svému textu a potažmo i realitě, která v tomto textu vzniká, strukturu. Čím strukturovanější svět a text, tím literárnější - W. F. Hermans vyřkl toto normativní tvrzení (které podle něj charakterizuje kvalitní klasický román): „V literárním díle nesmí ze střechy spadnout ani vrabec, aniž by to mělo nějaký význam pro jeho strukturu nebo zápletku. V básních ani v románech se tedy nic neděje bez nějakého významu, ani jedno slovo v nich není použito bez rozmyslu či náhodou - to je znakem jejich literárnosti.

To odlišuje literární texty například od hovoru v hospodě, kde se často přechází z tématu na téma, věty se nedokončují a zmiňují se nedůležité detaily. Dialog mezi dvěma postavami v románu zní jinak, než jak by zněl náš hovor, kdybychom se sebrali a šli do kavárny. Na tom tedy vidíme, že mezi pečlivě vykonstruovanou literární skutečností plnou souvislostí a realitou, plnou chaotických a bezvýznamných detailů, je velký rozdíl. Literární text boří tento protiklad ve chvíli, kdy se v její vykonstruované skutečnosti objevují zdánlivě bezvýznamné detaily, které na první pohled ničím nepřispívají k rozvoji příběhu. Ve skutečnosti tyto detaily plní svou funkci tím, že říkají: my jsme ta skutečnost.

Tím, že příběh obsahuje detaily, které nesouvisí s jeho promyšlenou a pevnou strukturou, odvádí čtenáře od nutnosti hledat ve všem vnitřní souvislost, ale věnovat pozornost i tomu, co je vně textu a co s ním souvisí - pak tyto detaily interpretujeme jako věrnou nápodobu reality.

Autor se pak stává vlastně co nejpřesnějším kronikářem a zachycovatelem reality - někteří vypravěči to dokonce explicitně jmenují svou povinností vůči čtenářům.

### **Další způsoby jak dosáhnout werkelijkheidseffect:**

#### *Každodennost*

Dále může být werkelijkheidseffect také vytvořen tím, že je situace zcela každodenní, takže v ní čtenář v určité situaci rozpozná něco ze svého života, postava mu připomene někoho blízkého.

#### *Jazyk, kterým postavy mluví*

neformální jazyk nebo použití dialektu zvyšuje efekt reálného/skutečnosti

*Odkazy na historické skutečnosti* - viz dále definice mimesis v díle Erica Auerbacha

### **Spisovatel jako průzkumník skutečnosti**

pomocí psaní se spisovatel snaží přispět k poznání o skutečnosti, stejně tak jako biolog, který zkoumá strukturu buňky - opět souvislost s vědeckostí, která je typická pro modernitu. Víra, že je toto možné, je založená na předpokladu, že pomocí smyslového pozorování lze poznat pravdu (Descartes). Za textem, který pozorujeme na základě jeho vztahu k realitě, se dá vysledovat takovýhle postoj autora, který je součástí tradice empirismu. Vztah k realitě na základě empirismu se dá popsat tak, že pravdu o ní může každý jedinec nalézt individuálně, aniž by se odkazoval na předchozí (náboženské či filozofické tradice). Román tedy, na rozdíl například od eposu, chce být věrný tomu, co ve světě zažívá konkrétní individuum, zážitku, spíše než odkazům na stávající žánrová pravidla. Zápletky románů se také často shodují s tím, co se realisticky může stát, zápletky se řídí pravidly kauzality, postavy jsou lidmi, které byste mohli potkat na ulici, nebo s nimiž bydlíte v domě.

Narozdíl od romantického frame, který se od modernity a její racionalizace a mechanizace odvracel, má realistický frame mnohem otevřenější postoj k procesům, které souvisí s modernitou a vědou. Je založen na vědeckém pozitivismu (svět můžeme poznat na základě smyslového vnímání a pozorování).

Příklad: Klikspan (Johannes Knepelhout) a jeho Studenten-typen, dílo, jehož žánru se říkalo také fysiologie: jedná se o skicy/náčrty povolání nebo typů lidí. V tomto žánru se jednalo o vyjádření národního charakteru pomocí popisů povolání jeho lidu - byla to taková sbírka etnologických informací o daném národě. U Knepelhouta chybí ten nacionalistický aspekt, ale rozhodně popisuje a kategorizuje druhy studentů. Uspořádává realitu ve své knize, vytváří určitý model, systematizuje údaje, které má k dispozici, zkrátka počíná si jako vědec. Je také upřímný ve svém zobrazování reality, neukazuje věci hezčí, než jsou (včetně scén, kdy se student seznámí s dívkou lehkých mravů a je implikováno, co se stalo mezi seznámením a momentem, kdy studenta za hodinu a půl znovu vidíme sedět u knížek - vydáno v r. 1841!)

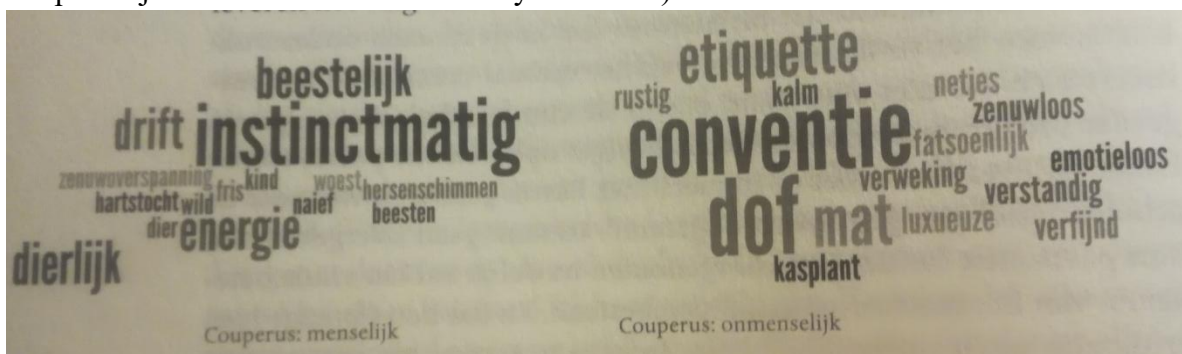
### **Literatura a věda**

vědecký přístup k literatuře: Émile Zola - romány jako vědecké analýzy s pozorováním a experimenty. Příkladem je román Thérèse Raquin - 2 hlavní postavy tu figurují jako pokusní králíci, jeden sangvinik a druhá nervózní. Zola popisuje vliv, který na sebe tyto dva lidé mají, jako by se jednalo o chemickou reakci. Spisovatel jako by byl laborantem a román jeho chemickou laboratoří, ve které míchá různé složky v přísně kontrolovaném (do detailů popsaném) prostředí a sleduje, jaké vlastnosti bude sloučenina mít. Tento přístup, který Zola popsal v předmluvě k tomuto románu, měl na mnohé nizozemské spisovatele (například na Louise Couperuse) velký vliv.

Efekt reálného/skutečnosti je v románu posílen výroky vypravěče, jako je tento: „Odehrávala se mezi nimi téměř nepostřehnutelná metamorfóza a k je zapotřebí pečlivé analýzy, abychom od sebe mohli oddělit každou její fázi.“ Vypravěč jako by tím říkal, že sám věří tomu, že se tato proměna mezi postavami skutečně odehrává, jako by postavy opravdu existovaly a nebyly, spolu s vypravěčskou instancí samotnou, jednoduše vymyšleny autorem. Není zde co analyzovat, maximálně může autor skrze vypravěče dále rozvíjet vymyšlené duševní stavy vymyšlených postav.

Spisovatel-vědec zahrnuje do svého zkoumání celé lidstvo, aniž by z něho moralisticky vylučoval jakoukoli stránku lidského života. Romanopisec podle Zoly není moralista ale anatom, často nejen fyzického těla ale i duševních stavů a pohnutek. Jestliže je jeho dílo produktem vědeckého zkoumání, musí přece být opravdové, reálné - tím se opět přispívá ke zvýšení efektu reálného/skutečnosti. Tento efekt ovšem v literatuře spočívá pouze v iluzi skutečnosti vyprodukované literárním dílem. Často se v literatuře (Paní Bovaryová) setkáváme s postavami, jejichž vnímání světa je natolik formováno jejich četbou, že když se nám skrze iluzi literární skutečnosti podaří prohlédnout (podle realistického frame) do skutečného světa, zjistíme, že literární svět daného díla neodráží skutečnost, ale jen svět vytvořený jinými knihami.

Couperus byl ve svých dílech velmi ovlivněn Zolou, který sice tvrdí, že se snaží ke skutečnosti přistupovat neutrálně jako vědec, ale jeho teorie vycházejí z literárně teoretických děl Hippolyte Taine, který sám své teorie vystavěl na čtení románů Honoré de Balzaca (čili inspirace je zcela literární a ne skutečným světem.)



Srovnáme-li prototyp autora podle realistického frame s autorem podle romantického frame, můžeme kontrast vyjádřit takto:

#### romantische frame

schrijver als genie

-inspirace shůry

#### realistische frame

schrijver als professional

- studium historických nebo vědeckých zdrojů

### Sociaal-culturele denkstijl ten opzichte van de moderniteit

Srovnání realistického a romantického frame

Jaký vztah má podle realistického frame literatura k modernitě (k té neliterární skutečnosti, kterou má podle této optiky věrně odrážet?) V textech čtených pomocí realistického frame si uvědomujeme, že jejich vztah k (již u romantismu probrané) dominující vědecké racionalitě je zcela jiný, že se k vědě a racionalizaci nestaví odmítavě a nedávají jí negativní konotace. Zájem spisovatelů o vědecký diskurz a jeho pozitivní hodnocení, které nám ukazuje realistický frame je z pohledu romantického frame nevysvětlitelný.

Na základě Zolovy poetiky si můžeme uvědomit velký rozdíl mezi romantickým uměleckým odporem ke vědě a náklonností, která postoj spisovatelů v 19. století také charakterizovala. Věda a literatura byly viděny jako spřízněné, nepřilíš vzdálené domény lidského úsilí. Vědecké texty nebyly vnímány jako něco, co je psáno v „cizím jazyce“ přístupném pouze pro úzký okruh odborníků, vědecký text byl poddruhem literatury.

Obecně by se dalo říct, že tato neutrální, kategorizující, popisná poetika je vyjádřením racionalistického ducha modernity v literatuře. Realistické zápletky a postavy jsou konstruovány v souladu s empirickými poznatky a děj je vystavěn na kauzalitě - příčině a důsledku, vysvětlení, které používají také přírodní vědy. Spisovatel věří, že k obecné lidské snaze o rozšiřování vědeckého pokroku, může přispět mocí jazyka (kterým vládne více než jiná povolání). Tomuto postoji se dá říkat literární pozitivismus, přesvědčení o tom, že reprezentace pomocí jazyka tvoří základ toho, co víme o světě. To, co je vyjádřeno v jazyce, je založeno na smyslovém vnímání, které není morálně zabarveno. Spisovatel-vědec nechce moralitu ale realitu, žádnou metafyziku ale fyziku.

### **Otevřenost a emancipace**

Tento postoj má za důsledek produkci textů, které byly tehdejší většinovou společností shledány nevkusnými a nepřijatelnými kvůli jejich otevřenosti a nekonvenčnosti se kterou si vybíraly konfrontující náměty. To, že se literatura nebrání „nízkým“ nebo tabuizovaným částem lidské existence se dá chápat jako součást procesu demokratizace, který je také součástí modernity. Realistický frame ve své věrnosti zobrazování dává také prostor volání po změně současných poměrů - souvisí s procesy emancipace. V Chaloupce strýčka Toma se například věnuje pozornost životům lidí, na jejichž perspektivu na svět se do té doby nikdo neptal, jmenovitě otroků. Taková kniha se samozřejmě hodí pro volání k nápravě poměrů a k poukázání na nemorálnost otroctví jakožto instituce.

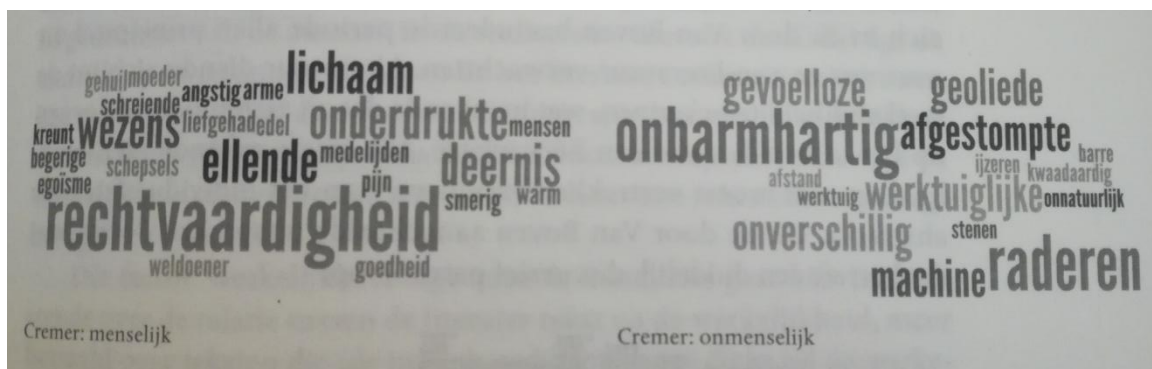
### **Příklad *Fabriekskinderen***

Realistický frame věří, že vyobrazením lidského utrpení a nespravedlnosti lze dosáhnout sociálních reforem a zlepšení podmínek pro utlačované skupiny. Je to pravda? Může literatura (více než jiné formy textů) měnit lidi k lepšímu? (Těžko říct, ale argumenty pro a proti můžeme omílat donekonečna.) A v literární historii se můžeme setkat s mnohými umělci, kteří o tom byli přesvědčení a tak svá díla tomuto cíli propůjčili - například J. J. Cremer, spisovatel známý nejprve jako autor románů z venkovského prostředí (*Betuwe*), který se ale do dnešní doby zapsal do povědomí zejména jako autor *Fabriekskinderen. Een bede, doch niet om geld* (Prosbu, však ne o peníze). O co Cremer pomocí tohoto díla prosí? O zrušení či omezení možnosti posílat malé děti do továren na zpracování plátna a vlny a ošetření této možnosti dětské práce pomocí zákona.

Aby tohoto cíle dosáhl, musí Cremer ve své novele život dětí a rodičů, kteří jsou touto chybějící legislativou zasaženi, realisticky popsat - novela je k prasknutí naplněna werkelijkheidseffecten. Vypravěč například téměř bere čtenáře za ruku a vede ho do obydlí takové rodiny, nebo popisuje trápení malé podvyživené a upracované holčičky a pomocí oslovení čtenáře téměř nutí, aby si na místě této ubožačky představil svou stejně starou dceru, kterou „zrovna políbil (a která) sní na měkkém polštáři.“ Tímto „trikem“ snižuje vypravěč vzdálenost literárního světa od skutečného světa.

Je ovšem zajímavé, že si jako nástroj pro splnění svého záměru, který toho má ve skutečném světě za cíl tolik změnit a je pro Cremera tak důležitý, vybírá právě žánr novely, tedy literární žánr, fikci. Zřejmě natolik věří ve schopnost literatury změnit skutečnost jejím věrným vylíčením, že si vybírá literární žánr místo reportáže, pamfletu či traktátu. Aby totiž došlo ke změně ve skutečném světě, musí čtenář něco „vidět“, „slyšet“ a „cítit“: „Ale, takoví jsou lidé, musí vidět, aby ucítili. Ve svých novinách si čtou o tisícovkách obětí v dolech a o stotisícovkách v krvavé válce. Ano, to pak jmenujeme „strašlivým“, ale hned pak, okamžitě se nám ústa roztáhnou do úsměvu ... . Ano, takoví jsou lidé, takoví jsme, my lidé! Musíme to vidět zblízka, musíme to slyšet a cítit.“ Cremer vytváří kontrast mezi textem v novinách a svým vlastním literárním textem, který je smyslový a realistický, používá představivost k tomu, aby lidi mobilizoval.

*Fabriekskinderen* vrací těmto, společností a vládou odlidštěným malým lidem jejich lidskost, tím, že jim věnuje tuto detailní a realistickou pozornost, kterou si jako lidé zaslouží, narozdíl od předáka ve fabrice, který na ně pohlíží jako na součásti přístroje, mechanická kolečka, která se stále musí točit, což je symbolizováno větou, která se v novele často opakuje: „Voort, raderen, voort!“ (Kupředu, kola, kupředu!)



Slova spojená s lidskostí mají v realistickém frame pozitivní konotace a nelidskost, či necitelnost (reprezentovaná systémem dětské práce) konotace negativní. Oba woordwolken také souvisí s postojem k modernitě: lidskost je spojena s demokratickými ideály společnosti a nelidskost s nezastavitelným procesem industrializace, s rachocením koles modernizace. Narozdíl od romantického frame se Cremer nestaví proti modernizaci jako takové (na to si je příliš vědom jejích výhod), ale proti negativním důsledkům modernizace - nesmí převálcovat lidskost.

### Literaire denkstijl: poëtica

realistická poetika připomíná kombinaci mimetické a pragmatické teorie (viz naše společná druhá hodina), neboť literární komunikace viděná filtrem realistického frame se zaměřuje na publikum a skutečnost, na kterou text odkazuje. Realistický frame by měl u čtenáře způsobovat zaměřenost na vztah mezi textem a skutečností. Literární teorií mimesis se zabýval německý komparatista Eric Auerbach. Podle jeho definice mus spisovatel snažící se o mimesis zasadit svůj příběh do „celku současné historie, do historického, dynamického pozadí které souvisí s procesem demokratizace“ - vykreslením životních podmínek určité skupiny lidí se můžeme zapojit do boje za jejich emancipaci.

### Reprezentace

reprezentace se staví na místo skutečnosti (kterou vykresluje) v literárním díle. Co je v literárním díle dobrou/přesnou/věrnou reprezentací skutečnosti? Na to se názory mohlou

lišit - buďto můžeme požadovat co největší věrnost, nebo doufat, že drobnými rozdíly mezi skutečností a reprezentací vznikne něco originálního a nového.

Reprezentaci v literárních textech můžeme hodnotit jako dobrou, pokud si ani neuvědomíme, že se jedná o pouhou iluzi skutečnosti (reprezentaci). Nebo naopak, pokud vyobrazení skutečnosti náš pohled na skutečnost změní (např. u textu, který vyobrazuje diskriminaci - existuje šance, že si čtenář pak diskriminace ve světě také všimne, když se s ní setká.) To by pak znamenalo, že mezi vyobrazením skutečnosti a skutečností existuje rozdíl, který dovoluje si všimnout toho, že literární vyobrazení není skutečnost.

Oba tyto přístupy však mají společné to, že hodnotu literárního textu vidí v jeho vyobrazení skutečnosti. Čtení literárního textu pak chápeme jako rekonstrukci skutečné souvislosti mezi prvky reprezentace. Čtenář se snaží rekonstruovat souvislost mezi emocionálními, sociálními a politickými prvky reprezentace a světa, ve kterém žije (co mi společenské postavení této postavy říká o tomto mém konkrétním známém, který žije v podobné pozici? Jak mi svět reprezentovaný v knize pomáhá vžít se/více pochopit svého známého? Nezapomínejme ovšem, že efekt, který literární reprezentace má na čtenáře není stejný jako efekt čtení novinového článku.

### **Vaessensem vyjmenovaní nizozemskojazyční autoři, jejichž díla čte pomocí realistického frame:**

Nescio

Nicolaas Beets\*

Johannes Kneppelhout (pseudonym Klikspaan)\*

Louis Couperus\*

Marcellus Emants\*

Frans Netscher\*

J. J. Cremer\*

Louis Paul Boon

Multatuli\*

Joost Zwagerman

Geertruida Bosboom-Toussaint

### **Důležité pojmy v realistickém frame**

efekt reálného/skutečnost (werkelijkheidseffect)

román jako vědecký experiment

spisovatel jako anatom či profesionál

náklonost k vědě

literární pozitivismus

literatura a procesy emancipace

reprezentace

mimesis